

O'SMIRLIK DAVRIDAGI O'QUVCHILARDA TOLERANTLIKNI SHAKLLANTIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI

Qozoqova Intizor Ismoyiljonovna

Urganch davlat pedagogika instituti

Pedagogika fakulteti "Pedagogika" kafedrası o'qituvchisi

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10348058>

ARTICLE INFO

Received: 05th December 2023

Accepted: 10th December 2023

Online: 11th December 2023

KEY WORDS

Ta'lim tizimi, etnos, tolerantlik, millatlararo munosabatlar, etnik ong, refleksiv munosabat, psixologik xususiyat.

ABSTRACT

Mazkur maqolada o'smirlik davridagi o'quvchi-yoshlarning tolerantligini shakllantirishning pedagogik-psixologik xususiyatlari haqida munozaralar yuritilgan. Shuningdek, tolerantlikni o'rganish bo'yicha mahalliy va xorijiy tajribalar tahlili va o'spirinlarning tolerantlik xususiyatlari tasvirlangan.

Kirish: Bugungi kunda yangi hayotiy qadriyatlarning shakllanishi davrida ijtimoiy beqarorlik holati, iqtisodiyot, siyosat va hayotning boshqa sohalarida yuzaga keladigan makrosotsial o'zgarishlar o'rnatilgan an'anaviy stereotiplar va xulq-atvor normalarining buzilishiga olib keldi, millatlararo aloqa madaniyatining juda past darajasiga olib keldi va shu kabi travmatik omil bo'lib xizmat qildi. dunyoqarash va dunyoqarashning deformatsiyasiga olib keldi. Shuni ta'kidlash kerakki, millatlararo vaziyatning murakkablashishi va dunyo sahnasiga kirib kelayotgan yangi aholi guruhlarining o'z-o'zini anglashining o'sishi millatlararo munosabatlarda keskinlikni keltirib chiqaradi va etnik ziddiyatlarning paydo bo'lishiga yordam beradi, bu millatlararo dunyodagi vaziyatni murakkablashtiradi.

Xalqning o'z-o'zini anglashning tez uyg'onishi, ijtimoiy-iqtisodiy, siyosiy, mafkuraviy sohalaridagi demokratik o'zgarishlar yo'lga kirishi bilan bog'liq. Ushbu tendentsiyalar har doim ham ijobiy-o'zgaruvchan emas: ba'zi hollarda millatlararo rad etishni aktuallashtirishda va millatlararo o'zaro munosabatlarda keskinlikda namoyon bo'ladigan milliy eksklyuzivlik tuyg'usini rivojlantirish mavjud. Shunga ko'ra, etnik muammolarni hal qilish, jamiyatni barqarorlashtirishning asosiy omillaridan biriga aylandi. Etnik ong asoslarini shakllantirish, uning etnik guruhiga ijobiy munosabat, har bir etnik guruhning qadr-qimmatini anglash, uning shaxsiy rivojlanish potentsialini anglash, millatlararo muloqot madaniyatini shakllantirish zarurati vazifalari talabga ega.

Shuni ta'kidlash kerakki, "o'z" va "begona" etnik guruhlariga nisbatan refleksiv munosabatni shakllantirish nuqtai nazaridan eng sezgir bo'lib ko'rinadigan yosh avlod beqaror millatlararo munosabatlarning salbiy ta'siriga ayniqsa moyil. O'smirlarning o'sib-ulg'ayishining yangi turlari va o'z-o'zini tasdiqlash istagi har doim ham o'zgargan etnik makonga kirish zarurati bilan uyg'unlashmaydi. Shu munosabat bilan, o'smirlik davrida etnik bag'rikenglikning shakllanishi kelajakda etnik guruhlarning tinch-totuv yashashining asosidir. O'smirlarning shaxsiy rivojlanish xususiyatlari mahalliy va xorijiy psixologiyada to'liq

o'rganilgan. Ushbu yoshga alohida e'tibor qaratildi, chunki o'smirlik davrida birinchi navbatda kontseptsianing "men" shakllanishi, shaxsiyat standartining shakllanishi va shaxsiy munosabatlar tizimining qayta tuzilishi bilan tavsiflanadigan muhim shaxsiy o'zgarishlar ro'y beradi.

Adabiyotlar tahlili:

Sotsiologik, falsafiy, psixologik, pedagogik adabiyotlarni tahlil qilish etnik tolerantlikni shakllantirish muammosi mohiyatan fanlararo degan xulosaga kelishga imkon berdi. Biroq, uzoq vaqt davomida o'zbek ilmiy tafakkurida u asosan etnograflar, faylasuflar va sotsiologlar tomonidan ko'rib chiqilgan bo'lib, ularning tadqiqot mavzusi etnik bag'rikenglikni shakllantirishning madaniy va ijtimoiy xususiyatlari bo'lib, etnik o'ziga xoslikni shakllantirish omili bo'lgan.

Xorijiy ilmiy tadqiqotlarda tolerantlikni shakllantirishning psixologik va pedagogik jihatlarini *V. V. Glebkin, P. V. Stepanov* asarlarida aks ettirilgan¹. Ko'p millatli jamiyatlarda millatlararo munosabatlarni tadqiq etishning asosiy yo'nalishlari quyidagilardan iborat edi:

- 1) o'rta maktabda xalqaro ta'limning nazariy asoslarini o'rganish, boshqa etnik guruhlariga qiymat munosabatini shakllantirishning pedagogik tarkibiy qismini ochib berish;
- 2) umumiy o'rta ta'lim maktabi o'quvchilarining yosh xususiyatlarini hisobga olgan holda xalqaro ongini shakllantirishning ayrim jihatlarini o'rganish;
- 3) yoshlarning hayotining turli sohalarida millatlararo muloqotining psixologik-pedagogik vazifalari, mazmuni, shakllari va usullarini aniqlash.

Material va metodika:

Pedagogik amaliyotni tahlil qilish shuni ko'rsatadiki, individual ta'lim muassasalarining o'quvchilarning etnik tolerantlikni shakllantirishga qaratilgan sa'y-harakatlari har doim ham tizimli emas. Tolerantlik fenomeniga turli nuqtai nazarlarni taqqoslash o'rganilayotgan hodisani integrativ shakllanish sifatida asoslashga imkon berdi, uning asosi etnik xilmaxillikka sub'ekt-qiymat munosabati bo'lib, kognitiv, hissiy-ixtiyoriy va konativ tarkibiy qismlarning kombinatsiyasi asosida boshqalarning etnodifferent xususiyatlarini qabul qilish darajasini belgilaydi. Ko'p millatli muhitda o'spirinlarning etnik tolerantlik ko'rsatkichlari aniqlandi. Etnik tolerantlikning kognitiv tarkibiy qismining ko'rsatkichlari quyidagilar:

- ❖ yaxlit va asosli qarashlar tizimi, uning doirasida shaxs o'z etnik kelib chiqishini tushunadi;
- ❖ etnik guruhning urf-odatlarini, urf-odatlarini va tilini bilish;
- ❖ etnik xarakter haqidagi g'oyalar;
- ❖ etnik muammolarga bag'ishlangan adabiyotlarni o'qish istagi;
- ❖ turli etnik guruhlar, turli dinlarning farqlari haqidagi g'oyalarning mavjudligi;
- ❖ o'z etnik guruhi bilan identifikatsiya qilish;
- ❖ etnik tanlash huquqini tan olish;
- ❖ boshqa etnik guruhlar vakillarining urf-odatlarini, urf-odatlarini bilish;
- ❖ millatlararo munosabatlarning shakllanishiga olib keladigan omillarni bilish.²

¹ Глебкин В.В. Толерантность и проблема понимания: толерантное сознание как атрибут На пути к толерантному сознанию / отв. ред. А. Г. Асмолов. – М.: Смысл, 2000. – С. 8-176.

Quyida tolerantlikning hissiy-ixtiyoriy tarkibiy qismining ko'rsatkichlari:

- kommunikativ ochiqlik (*etnik kelib chiqishidan qat'i nazar, tengdoshlariga nisbatan insoniy, sezgir, hurmatli munosabatda bo'lishga tayyorlik*);
- millatlararo muammolarni hal qilish uchun zarur bo'lgan ma'lumotlarga ijobiy munosabat;
- mavjud hayotiy vaziyatga qiziqish;
- ustuvor hayotiy munosabatlarni shakllantirish (*hissiy barqarorlik*);
- hayotiy pozitsiyaning optimizmi;
- millatlararo munosabatlarni o'rnatish va saqlash jarayonida o'zini tuta bilish holati; boshqa etnik guruhlar vakillariga hurmat bilan munosabatda bo'lishning ahamiyati;
- boshqa etnik guruh vakillariga nisbatan salbiy stereotiplar va munosabatlarning yo'qligi (*polisubyeckt munosabatlariga e'tibor qaratish va salbiy stereotiplar va munosabat*).

Tolerantlikning konativ (xulq-atvor) tarkibiy qismining ko'rsatkichlari:

- ✚ millatlararo makonda o'z maqsadlari va xatti-harakatlarini tanlash qobiliyati;
- ✚ kommunikativ jarayonga qo'shilish (*ko'p millatli o'spirin muhitida nizolarning oldini olishga amaliy tayyorlik, tengdoshlar – boshqa etnik guruhlarining vakillari bilan ijobiy munosabatlarni o'rnatish usullariga ega bo'lish*);
- ✚ boshqasiga qiymat munosabatlari tizimini qurish;
- ✚ ijobiy va o'zgaruvchan pozitsiya ko'p millatli muhitda o'spirinlar;
- ✚ o'zini o'zi boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish;
- ✚ hamkorlik qilish istagi;
- ✚ zo'ravonliksiz o'zaro ta'sir qilish qobiliyati.

Psixologik adabiyotlarni nazariy tahlil qilish tolerantlikning kognitiv, hissiy-ixtiyoriy va konativ (xulq-atvor) tarkibiy qismlarining ko'rsatkichlari va ularning uyg'unlikdan uyg'ungacha bo'lgan kombinatsiyasi parametrlari shaxsning tolerantligini shakllantirish darajasini belgilaydi, uni faoliyat-transformatsion yoki passiv-qabul qiluvchi, befarq darajaga o'tkazadi degan xulosaga kelishimizga imkon berdi.

O'smirlik davrida tolerantlikni shakllantirish mezonlari quyidagilardan iborat:

- tolerantlik tarkibiy qismlarining muvofiqligi;
- dunyoning millatlararo manzarasini boyitish zarurati tufayli o'spirinning faoliyati;
- millatlararo o'zaro munosabatlar jarayonida o'spirinning o'zidan qoniqish darajasi, ijobiy millatlararo munosabatlarni o'rnatish usullarining tabiati.

Natijada, biz o'smirlarda tolerantlikning shakllanish darajasini nazariy jihatdan asoslashga muvaffaq bo'ldik. O'smirlarda tolerantlikni shakllantirishning past darajasi bunday aloqa tajribasi mavjudligiga asoslangan millatlararo o'zaro ta'sir usullarini takrorlash bilan tavsiflanadi:

- ✚ boshqa millatni tanlash imkoniyatini qabul qilishda elementlarning mavjudligi;
- ✚ boshqa guruhlarining vakillarini qo'llab-quvvatlashga intilishning yo'qligi;
- ✚ boshqa etnik guruhlar vakillarining urf-odatlarini o'rganishga kayfiyatning yo'qligi;

² Асмолов А.Г. Психология личности: культурно-историческое понимание развития человека. – М.: Смысл. 2007. – 528 с.

- + stereotipik fikrlash, model bo'yicha aloqani takrorlash;
- + shaxslararo o'zaro ta'sir sharoitida past kommunikativ faollik, passivlik;
- + milliy xarakter haqidagi g'oyalarning yo'qligi;
- + zo'ravonlik bilan o'zaro munosabatlarga moyillik;
- + o'z imkoniyatlarini hisobga olgan holda etnik vaziyatni bashorat qilish qobiliyatining yetishmasligi;

- + qiymat munosabatining shakllanmaganligi.

Tolerantlikni shakllantirish uchun zarur bo'lgan o'rtacha daraja hukmlarni ishlab chiqarish, ko'p millatli muhitda muammolarni hal qilishning turli usullaridan foydalanish bilan tavsiflanadi;

- etnik-madaniy ma'lumotlarni olishga qiziqish;
- shaxslararo o'zaro ta'sir jarayonlarini o'zlashtirish qobiliyati;
- hayotiy ustuvorliklarning mavjudligi;
- o'z etnik kelib chiqishini anglash;
- milliy xarakter haqidagi g'oyalarning mavjudligi;
- mahalla darajasida boshqa etnik guruhlar vakillarining qabul qilinishi;
- kommunikativ faoliyat;
- etnik-madaniy xilma-xillik sohasida bilimlarning yetishmasligi.

O'smirlarda tolerantlikni shakllantirishning yuqori darajasi millatlararo muhitni kognitiv va hissiy-ixtiyoriy idrok etishning birligi bilan bog'liq. O'smirlarning tolerantligini shakllantirish modelini etnik xilma-xillikni qabul qilish va millatlararo takror ishlab chiqarishning nazariy asoslangan mexanizmiga muvofiq qurishga imkon berdi, shu jumladan quyidagi tarkibiy qismlar:

- + o'smirning o'zini jamiyat a'zosi sifatida aniqlashi;
- + o'smirning etnik xususiyatlarning doimiyligini qabul qilishi;
- + o'z etnik guruhining ijobiy qiyofasini shakllantirish;
- + o'z-o'zini o'z guruhining o'ziga xos me'yorlari va xulq-atvor stereotiplarini o'zlashtirish;
- + tengdoshlarning kognitiv bahosini aktuallashtirish - boshqa etnik guruhlar vakillari;
- + o'spirin o'z etnik guruhining ichki me'yorlari va stereotiplarini xulq-atvorning ichki regulyatori sifatida qabul qilishi;
- + o'z etnik guruhining ijobiy qiyofasini va boshqa etnik guruhning ijobiy qiyofasini birlashtirish;
- + millatlararo munosabatlar tizimini faol ravishda takrorlash.

O'smirning shakllangan tolerantlikga erishishi rivojlanishning ijtimoiy holatiga bog'liq bo'lib, u ko'p millatli bo'lib, shaxsga o'z va boshqa etnik guruhlarining xususiyatlari to'g'risida bilim olish uchun ko'proq imkoniyatlar beradi, millatlararo tushunishni shakllantirishga va muloqot qobiliyatlarini shakllantirishga yordam beradi.

Xulosa: O'smirlik davrida tolerantlikni shakllantirish bo'yicha eksperimental ishlar maktabning o'quv jarayoni sharoitida amalga oshirildi. Biz vazifalarni hal qilishni o'z ichiga olgan tolerantlikni shakllantirish uchun o'spirinlarni psixologik qo'llab-quvvatlash dasturini taklif qildik. Psixologik qo'llab-quvvatlash dasturining yetakchi g'oyasi o'spirinlarning tolerantligini shakllantirish maxsus tashkil etilgan psixologik faoliyatsiz mumkin emas degan fikrdir mavjud. Ishlab chiqilgan psixologik qo'llab-quvvatlash dasturi o'spirinlarda etnik

bag'rikenglikni shakllantirish bo'yicha diagnostika, shakllantirish va baholash va tuzatish kabi ish bosqichlarini aniqladi.

References:

1. Akbashev A.Kh. Reflection of folk pedagogy in literature. (Brief psychological and pedagogical analysis). – Cherkessk: Book publishing house, 1994. – 11 p.
2. Asmolov A.G. Personality psychology: cultural and historical understanding of human development. – M.: Meaning. 2007. – 528 p.
3. Bromley, S.W. Ethnosocial processes: theory, history and modernity. – M.: Nauka, 1987.
4. Glebkin V.V. Tolerance and the problem of understanding: tolerant consciousness as an attribute On the way to tolerant consciousness / resp. ed. A. G. Asmolov. – M.: Smysl, 2000. – P. 8-176.
5. Dmitriev G.D. Multicultural education. – M.: Public Education, 1999. – 208 p.